

Seria: „Bain cler ch’eu discuor rumantsch“

„Il cling m’ha plaschü subit“

Per Ute Börner es dvantada il rumantsch la lingua da minchadi

DA MARIO PULT / LR

Rivada a Tschlin avant bod vainch ons sco duonna da ravarenda es Ute Börner intant dvantada indigena. Ella discuorra ed inclegia rumantsch sainza ingünas difficultats.

Ute Börner cugnuschaiva fingià l’Engiadina causa ch’ella vaiva passantà sias vacanzas a Vulpera. Ma na be la cuntrada tilla ha fascinà da prüma davent, dimpersè eir la lingua. Ella vaiva dudi a discuorrer rumantsch e vaiva subit tschüf la schmagna dad imprendder la lingua chi tilla paraiva quella jada exotica: „Eu m’algord amo bain d’avair tut in man in üna butia a Scuol il Vierv Ladin – mo plü per buonder co per oter.“ Ed ella nu vess pensà in quel mumaint ch’ün pêr decennis plü tard imprendess’la a cugnoscher quist cudesch da grammatica da fuond insü.

Radio rumantsch in terra tudais-cha

Da chasa d’eira Ute Börner ad Überlingen, cità situada al Lai da Constanza. Causa ch’ella ha adüna gnü interess per linguas tadlaiva ella eir jent radio. Ed ün bel di ha’la constatà ch’ella pudaiva retschaiver eir il radio rumantsch. E quai es statta üna bella scuverta. „Eir sch’eu inclegiaiva be ün pêr plets grazcha a mias cugnuschentschas da frances vaiva grond gust da tadar. Il cling dal rumantsch am vaiva plaschü e fascinà talmaing ch’eu n’ha adüna gnü ün tschert bsögn da til tadar.“ Per ella nu d’eira d’importanza che idiom chi gniva discurrü, basta chi d’eira rumantsch.

Ün sömmi dvainta realtä

Il partenari da vita da quella jada dad Ute Börner d’eira ravarenda. Cun quai chi d’eira gnüda libra üna piazza a Tschlin s’ha’l annunzchà ed es gnü tschernü. Per Ute s’ha cun quai accumulì ün sömmi, nempe da pudair ir a star illa cuntrada da bellezza ch’ella cugnuschaiva da sias vacanzas, e, collià cun quist fat, la pussibilità dad imprendder la lingua cul bel cling. „Per mai nun es quai stat ün oblig cundiziunà pervi da la posiziun da vocaziun d’imprendder rumantsch, dimpersè s’ha inclet da sai“, disch Ute Börner. E cun quai ha’la gnü da tour per mans il „Vierv Ladin“. Ella e seis partenari han imprais rumantsch pro’l president dal consistori da quella jada, il magister Robert Notegen. Ute Börner s’algorda: „No vain survgni üna fich buna basa. Meis partenari ha pensà cha cun quai ch’el savaiva talian e latin giaja da sai ad imprendder rumantsch. Mo el ha lura gnü grondas difficultats culla pronunzcha ed ha gnü retgnentschas da discuorrer.“ Ella però nun ha gnü ingüns scrupels da dir alch fos ed ha giavüschà bain svelto a la raspada üna „bella dumengia“. Siond paschiunada da chant è’la entrada aint il cor masdà dal cumün ed aint il cor regional Rudè da chant d’Engiadina: „Cun chantar chanzuns rumantschas sun gnüts ils plets plan a plan. E davo la prouva, a l’ustaria, as dudiva be rumantsch, quai chi’d es dal sgür stat ün avantag per imprendder.“

„Important esa da tour il curaschi e discuorrer“

Ute Börner manzuna l’importanza da l’ambiant chi regnaiva da quel temp a Tschlin: „Sün via n’haja bain svelto provà da discuorrer rumantsch. E sch’eu nun ha inclet alch,

n'haja dumandà davo e n'ha tschüf adüna resposta.“ Ella suppuona cha quai haja forsa gnü da chefar cun sia posiziun sociala, siond duonna plavanessa. Ella nu s'algorda neir ch'inchün vess fat schnöss mo d'avantag es sgüra stat il fat ch'ella es spontana ed averta e nun ha retgnentschas da gnir in contact culla glied.

„Vairamaing nun esa stat greiv dad imprendier, be tscherts plets, repectiv suns, am fan amo ün zich difficultats“, disch Ute Börner. Pro quists plets toccan per exaimpel müravglius e Cinuos-chel ch'ella gioda da far pronunzchar a sia sour cur cha quista vain in visita. Sco a seis temp ad Überlingen taidla ella las novitats al radio rumantsch, ma uossa inclegia ella tuot. Leger legia ella qua o là alch in rumantsch:

„Eu n'ha però constatà cha'ls texts sun per part magari difficults causa ils plets vegls o antiquats.“ Cha las ediziuns bilingualas hajan il dischavantag cha'l lectur legia svelto in tudais-ch sch'el nun inclegia alch impè da provar dad incleger cun agüd dal context, manaja Ute Börner. Dal rest ha'la eir scrit in rumantsch cun quai ch'ella ha fat d'ürant divers ons da secretaria per la ravarenda da Ramosch.

„Be cun tadlar nu basta“

Infra ils 18 ons ch'ella abita a Tschlin ha Ute Börner constatà cha'l vocabulari s'ha redüt: „I'm para cha tscherts plets nu vegnan dovrats plü. Ed ils plets technics sun bod tuots tudais-chs.“ I tilla para puchà cha la lingua rumantscha nu vain chürada plü bain illas scoulas superiuras. Ella ha l'impreschiun ch'in Engiadina Bassa vegna discurrü bain ed intuna l'importanza da la famiglia e da la scuola per mantgnair la lingua chi pissera cha'l bel cling vegna dudi eir in avegnir. Ute Börner manzuna eir l'avantag persunal: „Grazcha al rumantsch inclegia plü bain talian, quai possa constatar adüna darcheu cur ch'eu sun in Italia.“ A la glied chi vain nanpro e chi vuol imprendier rumantsch dà'la, our d'aigna experienza, il cussagl: „Il prüm voula üna tscherta basa, lura esa da tscherchar ün ravuogl ingio chi vain discurrü rumantsch e finalmaing as stoja ris-char da discuorrer. Perche be cun tadlar nu basta.“